

ДЕСТРУКТИВНА ПОВЕДІНКА: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМИ ЇЇ ПРОЯВУ

DESTRUCTIVE BEHAVIOR: THE CONCEPT AND FORMS OF ITS EXPRESSION

Чорний Г.О., к.ю.н.,
доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Луценко А.П., студентка V курсу факультету слідчої та детективної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню питання деструктивної поведінки як однієї із форм девіантної поведінки, її науковому тлумаченню та визначенню форм її прояву в діяльності індивіда з метою співставлення зі злочинною поведінкою. Ми приділили значну увагу визначенню взаємозв'язку, у якому перебувають девіантна та деструктивна поведінка, з метою належного розділення цих понять при дослідженні поставленого питання.

Актуальність піднятої проблематики обумовлена принциповою значущістю питання особистісних девіацій при дослідженні першопричин злочинної діяльності як предмету законодавчого регулювання та форми руйнівної поведінки, вектором спрямування якої можуть бути різні аспекти життєдіяльності людини як істоти соціальної, наприклад, міжособистісні зв'язки, соціальні, громадські та державні інституції тощо.

Метою цієї статті є дослідження вищезгаданих питань з акцентом на передумови формування девіантної поведінки в людини та її втілення у розрізі протиправної діяльності індивіда.

Для досягнення поставленої мети ми комплексно підійшли до вивчення теоретичного аспекту піднятої проблематики та ознайомилися з науковими роботами А. М. Яцишиної, Я. С. Андрушко, О. Л. Христюк та інших.

Практичною базою нашого дослідження стали Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я, десятий перегляд, австралійської модифікації та такі нормативно-правові акти вітчизняного законодавства як Кримінальний кодекс України. Відзначили зв'язок між психопатологіями, які може мати індивід, та деструктивними проявами ними детермінованими. Особливу увагу приділено пошуку норм кримінального права, які можна співвіднести з такими формами деструктивної поведінки. Ми дійшли висновку, що поняття девіантної та злочинної поведінки доречно ототожнювати далеко не завжди, незважаючи на наявну кореляцію: аутоагресія, яка проявляється в самопошкоджуючій, аддиктивній або суїцидальній поведінці сьогодні не є предметом регулювання кримінального законодавства.

Ключові слова: деструктивна поведінка, девіантна поведінка, злочинна поведінка, форми деструктивної поведінки, агресія.

The article is devoted to the study of destructive behavior which is one of forms of deviant behavior. We pay attention to the definition of the destructive behavior as well as forms of its expression. Our goal is understanding of connection between destructive behavior and criminal behavior. The great attention to the relationship between destructive and deviant forms of human behavior also has been paid.

The chosen subject of the study is due to the significance of the destructive behavior concept when we talk about root causes of different violent crimes which are the subject of criminal law regulation. Such behavior can be directed on different aspects of human life including social life. For example: other people? Relationships between them, social and state institutions.

The main goal of this article is studying of destructive behavior as one of the reasons of criminal activity.

We analysed different scientific articles by Yatsyhina A., Andrushko Y., Khrystuk O. and others to reach the main goal of the article.

The International Classification of Diseases, Tenth Revision (ICD-10) and Ukrainian state laws such as the Criminal Code of Ukraine are the practical base of our study. There is connection between mental diseases of the human being and law violations which can be determined by unhealthy condition of the person, who break the rules. We searched for such rules of law which regulate the criminal behavior that can be form of destructive behavior expression. However we made a conclusion in the article that destructive behavior is not always punished by law. For example when we talk about such form of destructive behavior expression as autoaggression (which can be expressed in forms of self-harm, addiction of different kinds or suicidal behavior) there is no rules that are prohibiting such behavior.

Key words: destructive behavior, deviant behavior, criminal behavior, forms of destructive behavior, aggression.

Деструктивна поведінка полягає у вираженні людиною агресії, яка за вектором може бути спрямована як на самого себе, так і на середовище, що оточує її: інших людей, предмети нематеріального світу тощо. Така руйнівна поведінка є девіантною, тобто такою, яка пов'язана з певними відхиленнями від психологічних та медичних норм, а це у свою чергу призводить до суттєвого зниження якості життя людини, її самооцінки, можуть мати місце когнітивні перекручування у сприйнятті й усвідомленні нею того, що відбувається, виникають емоційні порушення. Усе це в комплексі призводить до стану соціальної дезадаптації особистості, аж до її повної ізоляції.

Інтерес до першопричин формування у особи схильності до деструктивної моделі діяння виник ще за часів античності та активно розвивався в добу Середньовіччя, де дана проблематика розглядалася через морально-етичну призму, почати забарвлену релігійними мотивами. Так, наприклад, в роботах давньогрецьких філософів, таких як Платон, Аристотель, Гіппократ, деструктивна поведінка

людей розглядалася на рівні категорії етики та моралі. У середньовічну епоху філософи та мислителі того часу ставили деструктивну поведінку на один шабель з таким поняттям як аморальність, а джерелом її походження вбачали брак віри в Бога. Дж. Локк та Е. Б. Конділ'як мали дещо інший, нетиповий для свого часу, погляд на проблему деструктивної поведінки: мислителі трактували її як певне відхилення на рівні етичних особливостей людини [1, с. 73].

Період з XVIII до XX ст. відзначився тим, що дослідження проблематики походження, способів прояву та шляхів подолання деструктивної поведінки продовжуються не лише в суто теоретичному ключі, але й з'являються перші спроби збору певних емпіричних даних задля проведення оцінки та з'ясування можливих методів коригування. Як от наприклад наукові розробки Е. Фромма, у яких філософом зроблено спробу переглянути панівні на той час в науковій думці підходи до розуміння джерел витоку агресії та природи людської деструк-

тивності, проаналізувати наявні результати експериментів з метою підтвердження або спростування отриманих у їх наслідок емпіричних даних.

Розробки проблематики виникнення та прояву деструктивної поведінки кінця попереднього – початку поточного тисячоліття варто охарактеризувати принципово більш науковим підходом до дослідження даної проблематики. Сформовані на цьому історичному етапі теорії дозволяють стверджувати наявний взаємозв'язок між деструктивними проявами поведінки та кримінально караними діями, які можна розглядати як такі вчинки, що спрямовані на руйнування специфічного об'єкту як от соціальні зв'язки, норми, принципи, правила, системи. Особливо варто звернути увагу на те, що об'єкти, на який звернена деструктивна поведінка, можуть бути принципово різними за своєю природою, що дозволяє говорити про існування їх класифікації на три такі види:

- інтраперсональний – внутрішньо особистісний, тілесний. При спрямуванні деструктивних проявів на даний об'єкт мова йде про аутоагресію або самопошкоджуючу поведінку;

- інтерперсональний – вектором спрямування деструкції є міжособистісні взаємозв'язки;

- метаперсональний – говорячи про об'єкти даної категорії, мова йде про руйнування соціальних інститутів: громадських або державних тощо [1, с. 74].

Для глибинного розуміння передумов виникнення у людини схильності до девіантної моделі поведінки, зокрема деструктивної, важливо знати чинники, які мають значний вплив на формування такого роду нахилів. Ключовими факторами, які відповідають за утворення в психіці індивіда деструктивних схильностей, можна віднести наступні:

- індивідуальний чинник, що діє на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки; гальмує соціальну адаптацію індивіда;

- психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного й сімейного виховання;

- соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням у сім'ї, на вулиці, у навчально-виховному колективі;

- особистісний чинник, що, насамперед, виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда, який шукає свого середовища для спілкування;

- соціальний чинник, що визначається соціальними і соціально-економічними умовами існування суспільства [2, с. 5–6].

Виходячи з викладеного нами вище матеріалу та фактажу, звернемо увагу, що розуміння поняття деструктивної поведінки на кожному етапі розвитку його наукового тлумачення й у будь-який історичний період завжди було досить тісно пов'язане з таким явищем як агресія, агресивна поведінка. В українській психологічній науці існує безліч підходів до трактування даного поняття, сформованих під впливом наукових досліджень таких зарубіжних вчених як А. Асінгер, К. Лоренца, Л. Берковіц та інших. Однак, на нашу думку, найбільш комплексне та всестороннє уявлення про природу та сутність агресії дає визначення Я. Андрушко, яке ввібрало у себе найкращі ідеї з усіх теорій. Так, науковиця визначає агресію як цілеспрямовану деструктивну поведінку людини, яка йде в розрив із загально прийнятими суспільними нормами моралі та/або права, завдає іншим фізичної чи психологічної шкоди. Детермінантами агресивної поведінки розглядаються стан фрустрації, який викликає відповідну реакцію в індивіда, що може проявлятися у вигляді застосування фізичної сили або вербально, бути прямо спрямованою на об'єкт або ж впливаючи на нього опосередковано тощо [3, с. 154–157].

Щодо природи агресії, то в психологічній науці не сформовано одностайної думки з цього приводу.

У зв'язку відсутності консенсусу в науковому середовищі з цього приводу, варто приділити увагу всім наявним теоріям. Так, згідно з глибинно-психологічним підходом, агресивність тлумачиться як риса, що притаманна кожній людині на рівні інстинктів і є природною потребою. Інший підхід, так званий фрустраційно-катарсичний, розглядає агресію як інструмент для розрядки психічного стану напруження і є абсолютно типовим, таким, що притаманний кожній особистості. В основу третього підходу покладено ідею відчуження. Ситуація, коли особа була відторгнена референтними для неї людьми або соціальними групами, вона може сформулювати в себе вороже, конфліктне ставлення до суспільства, яке у свою чергу є продуктом набутого нею стійкого почуття самотності, відчуженості від соціуму [4, с. 162].

Таким чином, ми можемо стверджувати наявність тісного зв'язку між поняттями агресії та деструктивної поведінки. Можна припустити наявність такого зв'язку у співвідношенні “частина-ціле” з одного боку, де агресія є вужчим поняттям, оскільки може розглядатися як форма прояву або тригер до вчинення людиною деструктивного діяння. Однак воно є менш сталим ніж притаманна індивіду тенденція до деструкції, тобто проявляється епізодично, наприклад словесними вибухами гніву чи актами насилля. З іншої сторони, беручи до уваги фрустраційно-катарсичний підхід до розуміння агресії і розглядаючи її саме під таким кутом, можна говорити про можливість існування агресії ізольовано від деструктивної поведінки в її розумінні як характерної риси окремої людської особистості. Кожні індивід може мати одиничні випадки прояву агресії, що однак не свідчить про існування в нього тенденції до деструкції загалом, це може бути абсолютно здорова психічно та соціально адаптована людська істота.

Якщо розглядати поведінкові девіації, у тому числі й деструктивні, з точки зору медицини, то варто звернути уваги на чинну Міжнародну класифікацію хвороб 10 перегляду, де викладено медичну класифікацію поведінкових розладів на основі психопатичного та вікового критеріїв (табл. 1, 2).

Враховуючи викладені вище положення про різні види агресії за об'єктом її спрямування, варто звернути увагу, що поведінкові розлади можуть бути пов'язані як з аутоагресією (наприклад, трихотиломанія), так і бути інтерперсональними та стосуватися інших людей (вуайеризм, садизм тощо). Наявність відповідних розладів у людини може бути одним із чинників, що впливають на можливу схильність індивіда до вчинення пов'язаних адміністративних або кримінальних правопорушень у майбутньому. Наприклад, особа зі схильністю до піроманії з більшою ймовірністю вчинить пов'язані зі знищенням майна порушення шляхом підпалу (наприклад, ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352 КК України).

Соціологічний підхід у свою чергу розглядає будь яку девіантну, у тому числі деструктивну, поведінку як соціальне явище. Я. І. Глінським було запропоновано класифікувати їх за наступними критеріями:

- залежно від масштабу порушень: індивідуальні та масові;

- залежно від значення наслідків: негативні та позитивні;

- залежно від суб'єкта: відхилення конкретних індивідів, їх неформальних або умовних груп, офіційних установ;

- залежно від об'єкту: економічні, побутові, майнові;

- залежно від тривалості порушення: одноразові або тривалі;

- залежно від типу порушеної норми: злочинна діяльність, алкоголізм, наркотична залежність, аморальна поведінка тощо [6, с. 20].

Розглядаючи соціальний та хімічний підходи до тлумачення форм прояву девіантної поведінки в комплексі, ми дійшли висновку, що далеко не будь-які відхилення

Поведінкові розлади дорослого віку [5]

F10-19	Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання психоактивних речовин (алкоголю, опіюідів, каннабіоїдів, седативних і снотворних речовин, кокаїну, стимуляторів, зокрема кофеїну), галюциногенів, тютюну, летючих розчинників; вживання або використання інших психоактивних речовин.
F50–59	Поведінкові розлади внаслідок фізіологічних порушень: розлади приймання їжі; розлади сну неорганічної природи; статеві дисфункції, не зумовлені органічним розладом або захворюванням; психічні та поведінкові розлади, пов'язані з післяпологовим періодом; зловживання речовинами, які не викликають узаляження (стероїди, вітаміни тощо).
F63	Розлади звичок і спонукань: патологічна схильність до азартних ігор; патологічні підпалювання – піроманія; патологічні крадіжки – kleptomaniya; висмикування волосся – трихотиломанія та ін.
F65	Розлади сексуальних потягів: фетишизм, фетишистський трансвестизм; ексгібіціонізм; вуайеризм; педофілія; садомазохізм; різноманітні розлади сексуальних стосунків.

Поведінкові розлади дитячого та підліткового віку [5]

F90	Гіперкінетичні розлади.
F91	Розлади поведінки, що виявляються лише у сімейному оточенні; несоціалізовані розлади поведінки; опозиційно-виклична поведінка, а також розлади під рубрикою «неуточнені» та «інші».
F92	Змішані розлади поведінки та емоцій.
F94	Розлади соціального функціонування.
F98.0	Неорганічний енурез.
F98.1	Неорганічний енкопрез.
F98.2	Розлади харчування.
F98.4	Стереотипні рухові розлади.
F98.5	Заїкання.
F98.6	Мова за типом «заклинання словами».

від загальноприйнятих норм несуть руйнівний характер: деструктивна поведінка є лише одним із чисельних типів відхилень людської поведінки, при чому далеко не завжди їй характерна кримінальна караність. Так залежно від історичного етапу еволюційного розвитку правової доктрини, аутоагресія, виявлена, наприклад, у формі суїцидальної поведінки, у деяких країнах вважалася злочинною і тягнула за собою кримінальну відповідальність. Однак на сьогоднішній день, зокрема у вітчизняному правовому полі, деструктивна поведінка тягне за собою юридичну відповідальність переважно тільки у тих випадках, коли становить потенційну загрозу або ж завдає реальної шкоди оточуючим: іншим людям, соціальним або державним інститутам, громадському порядку, національній безпеці тощо. Почасті схильність до такої руйнівної поведінки формується під впливом виховання та в період

соціалізації дитини, однак також може бути детермінована клінічними психопатологіями і може піддаватися медичному лікуванню.

Отже, деструктивна поведінка є різновидом девіантної поведінки, яка проявляється у вигляді руйнівних дій спрямованих на себе або на оточуючий індивіда світ. Формування схильності в особистості до такої форми поведінки обумовлений медичними, такими як наявність психопатологій, психічних відхилень, та соціальними факторами: виховання, соціалізація тощо. Деструктивна поведінка, яка містить у собі склад злочину, стає поведінкою злочинною і тягне за собою юридичну відповідальність згідно з чинним законодавством. Індивіди, які мають схильність до такої поведінки і спрямовують її на навколишній світ з більшою вірогідністю здатні вчинити кримінальне правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яцишина А. М. Дослідження психологічних основ деструктивної поведінки та її прояву у дітей шкільного віку. *Наука і освіта*. 2016, № 11. С. 72–79.
2. Шаш А. Р. Деструктивні емоційні стани учнів. Соціально-психологічні аспекти проблеми. *Психологічний вісник*. 2014, № 5. 8 с.
3. Андрушко Я. С. Емпіричне дослідження психологічних особливостей агресивності студентської молоді. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2011, № 6. С. 153–162.
4. Андрушко Я. С., Коник Р. В. Теоретичний аналіз деструктивних форм поведінки індивіда під час здійснення особистісного вибору. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016, № 2. С. 160–169.
5. Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. Десятий перегляд, Австралійська модифікація. Табличний перелік 2017. URL: https://nszu.gov.ua/storage/files/Klasyfikator_xvorob_ta_sporidnenykh_problemy_oxorony_zdorovya_NK_0252019.pdf
6. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів. ЛьвДУВС. 2014. 192 с.